

ВИХОВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЧЕРЕЗ АКТИВІЗАЦІЮ ЇХ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ В ПРОЦЕСІ ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ДОВКІЛЛІ

Статтю присвячено аналізу екологічної освіти і виховання в сучасному навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів. Розкрито взаємозв'язки між поняттями "екологічна культура" та "творчий потенціал". Охарактеризовано основні тенденції виховання екологічної культури через впровадження в практику навчальних закладів суб'єкт-суб'єктних моделей виховного процесу.

Постановка проблеми. В умовах ускладнення екологічної ситуації на планеті екологічна освіта й виховання мають стати необхідними складовими навчально-виховного процесу. Сьогодні, як ніколи раніше, стало очевидно, що та культура ставлення до природи, яка склалась історично, заходить у гостру суперечність з дедалі зростаючою роллю антропогенних чинників у навколишньому середовищі. Результати опитування старшокласників щодо розуміння ними змісту поняття "екологія" свідчать про однозначність визначення ними цього поняття як науки, що вивчає забруднення навколишнього середовища, тоді як Е. Геккель (1866 рік) вперше вжив слово "екологія" для позначення конкретного наукового напрямку, який вивчає взаємовідносини живих організмів із середовищем їх існування.

Спираючись на вищезазначене і враховуючи актуальність процесу формування екологічної культури, вважаємо, що саме активізація творчого потенціалу старшокласника є засобом самореалізації людини в житті, конструктивної суспільної діяльності та соціальної адаптації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією із причин історичної зміни змісту поняття "екологія" стала впевненість людини у своїй всемогутності, яка, на думку Г. Данилової веде до втрати традиційних духовних цінностей, тоді як "людина як цілісна особистість, що реалізує свій творчий потенціал у взаємодії зі світом (природою, суспільством, іншими людьми), має відігравати особливе значення в системі "Людина і Світ" " [1: 6].

Схожу до попередньої за своєю сутністю думку висловлюють Г. Пустовіт, М. Хилько, Н. Левчук, В. Бровдій, які відзначають негативні тенденції у ціннісному, морально-етичному ставленні людини до природи, що спонукає до виявлення низького рівня екологічної культури і є головною причиною кризової ситуації в системі "людина-природа". Тому, як стверджує М. Хилько, тільки зважену позицію співвідносного розвитку у взаємодії людини і природи "можемо вважати як суттєвий чинник формування екологічної культури, що визначає норми поведінки людини стосовно природи" [2: 303]. За твердженням Г. Пустовіта, саме "формування ціннісної сфери особистості має сприяти усвідомленню нею "пріоритету природи", де людина, як і всі інші живі істоти, розглядається рівнозначною складовою біосфери" [3: 47].

Методологічні підходи та концептуальні положення екологічної освіти й виховання відображені у працях Г. Білявського, В. Бровдія, М. Дробнохода, О. Захлебного, І. Зверева, М. Кисельова, В. Крисаченка, Г. Пустовіта та ін. Проблеми розвитку та удосконалення екологічної освіти й виховання старшокласників охарактеризовані у наукових працях А. Захлебного, І. Зверева, В. Вербицького, О. Колонькової, О. Лазебної, С. Лебідь, Н. Левчук, Г. Новікової, О. Пруцакової, Н. Пустовіт, С. Шмалей та ін.

За твердженням Н. Пустовіт, екологічна культура особистості характеризується: системою цінностей щодо довкілля; відповідальним ставленням до навколишнього середовища; системою умінь і досвідом вирішення екологічних проблем, насамперед, на місцевому і локальному рівнях; практичними діями, поведінкою, спрямованими на збереження довкілля [4]. Аналіз означених праць дає змогу зробити висновок про те, що сьогодні рівень сформованості екологічної культури підростаючого покоління є недостатнім. Відтак, простежується відсутність у них відповідальності за збереження навколишнього середовища і практичної підготовки до вивчення й охорони природи.

Стратегія ЄК ООН в інтересах збалансованого розвитку надає вирішальне значення освіті у формуванні цінностей та виробленні навичок екологічно доцільної поведінки. У Концепції екологічної освіти України визначено формування навичок екологічної поведінки одним із актуальних завдань сьогодення. Однак, у сучасній екологічній освіті переважають теоретичні форми роботи над практичними, що не змінює ситуацію в довкіллі, а лише її загострює.

Метою цієї статті є визначення практичної дослідницької діяльності екологічного спрямування старшокласників в довкіллі як провідної для формування їх екологічної культури та активізації творчого потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Законом України "Про загальну середню освіту", Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті, Національною програмою виховання дітей та учнівської молоді в Україні визначено, що активізація, формування й розвиток творчого потенціалу є провідною метою навчально-виховної діяльності загальноосвітньої школи.

Актуальною в контексті зазначеного вище є концепція С. Рубінштейна, за якою розвиток є процесом становлення особистості – виникнення в неї нових якостей, зокрема творчого ставлення до розв'язання проблем, що забезпечувало б ефективне досягнення нових вищих рівнів буття як поступального руху до інтелектуального, духовного й фізичного сходження [5]. Визначальною у вивченні генезису особистості, на його думку, була позиція, згідно з якою зовнішні чинники діють через внутрішні умови. Тобто, закони зовнішнього зумовленого розвитку індивіда підпорядковуються внутрішнім законам, і з них повинно виходити справжнє рішення проблем навчання, виховання й, головне, становлення соціально активної, відповідальної й духовно збагаченої особистості.

Таким чином, зв'язок між екологічною культурою особистості та її творчим потенціалом визначається їх природним началом та природними законами розвитку. Тому виховання через природу та в природі здійснює найефективніший вплив на свідомість старшокласника. Так, в основі концепції виховання Г. Сковороди лежить принцип природовідповідності, основне завдання якого полягає в тому, щоб виявити "сродність", забезпечити умови для розвитку внутрішніх здібностей людини, творчої самореалізації її в будь-якій праці, яку він вважав головним чинником розвитку розуму. Таким чином, природа творить природу людини, а природа дитини творить її саму. Отже, аналіз ідей і поглядів Г. Сковороди дозволяє констатувати, що творчі можливості (потенціал) людини є природними (вродженими) і завдання виховання "впливають з природи, що вливає в серця насіння благої волі... підрісши, самовільно і добровільно робимо все те, що святе і бажане є перед богом і людьми" [6: 214-215].

В контексті екологічної проблематики М. Кисельов зазначає, що криза в екологічній культурі є результатом виділення її в особливу сферу дійсності, передусім, по відношенню до природи. Від такого протиставлення страждають і природа (екологічна криза), і культура (духовна криза) [7].

Тому пріоритетним завданням для сучасного навчально-виховного процесу є впровадження в практику навчальних закладів суб'єкт-суб'єктних моделей виховного процесу, коли екологічна культура формується як морально-етична норма особистісного призначення. За твердженням О. Л. Кононко, "доцільність (розумність і практична корисність) конкретної моральної активності передбачає аналіз дорослим разом з дитиною різних життєвих фактів, добір належних документів, практики аргументування своїх дій і вчинків" [8: 32]. Отже, дитина в результаті особистісного внутрішнього діалогу приймає самостійне рішення та обирає варіант своєї поведінки.

Схожу думку висловлював Ш. А. Амонашвілі, який вважав, що ефективність будь-якого навчання, зокрема й екологічного, можлива тільки в ситуації суб'єкт-суб'єктної взаємодії, коли учитель виступає як організатор пізнавальних потреб і діяльності учнів, а школярі стають суб'єктом діяльності та перетворюються із пасивних об'єктів зовнішнього впливу, на яких спрямований навчальний процес, на рівноправних, активних учасників педагогічної взаємодії [9].

Однак сучасна екологічна освіта розглядається як засвоєння загальних екологічних понять і здобуття певних знань, умінь та навичок природоохоронної роботи, тоді як реалії сучасного життя висувають запит щодо виховання творчої, екологічно грамотної особистості. На нашу думку, покращити цю ситуацію можливо за умови активізації творчого потенціалу через практично доцільну діяльність у довкіллі. Як свідчать результати нашого дослідження, ефективними в екологічному вихованні є позакласні та позашкільні заходи, створення екологічних стежок. Так, старшокласниками Новоград-Волинського колегіуму було реалізовано проект зі створення екскурсійного маршруту місцевого значення з метою формування екологічної культури людей, виховання дбайливого ставлення до навколишнього середовища.

Етапи реалізації проекту:

I-підготовчий. Створення ініціативної групи серед учнів і вчителів для реалізації проекту, планування роботи та розподіл обов'язків, огляд літератури, збір інформації.

II-практичний. Природоохоронна робота.

III-підсумковий. Подання й оцінювання результатів, презентація проекту.

Опис проекту:

На I етапі:

- визначити екскурсійні об'єкти;
- вивчити та опрацювати інформацію щодо вибраних екскурсійних об'єктів;
- описати екскурсійні об'єкти;
- розробити маршрут.

На II етапі:

- насадження зеленої огорожі з граба навколо однієї із зупинок маршруту стежки "Кам'яного гриба";
- виготовлення і встановлення гранітної дошки "Кам'яний гриб" – пам'ятка природи, охороняється законом;
- створення групи екскурсіводів із старшокласників.

На III етапі:

- створення електронної презентації проекту;
- запис маршруту на відео;
- дослідження хімічного складу води на зупинці "Джерело".

Реалізація проекту дозволила отримати наступні результати:

1. Маршрут "Екологічна стежка" став зручним об'єктом для проведення навчальних екскурсій. Він проходить недалеко від колегіуму, охоплює північно-західну частину міста, протяжність становить 2 км, включає 8 екскурсійних об'єктів: "Струмок"; "Кам'яний гриб"; "Сміттєзвалище"; "Пам'ятник розстріляним євреям"; "Грунтове відслонення"; "Річка"; "Багатівіковий дуб"; "Джерело".

2. На базі школи було проведено міський семінар вчителів біології з відвідуванням стежки, результатом якої стало визнання її міжшкільним екскурсійним об'єктом.

3. Відеоматеріал успішно використовується під час уроків з природознавства, географії, біології.

4. Проведена робота має не тільки інтелектуальне значення, а й формує екологічне мислення дбайливого ставлення до навколишнього середовища, починаючи з того місця, де ти живеш.

5. Привертає увагу місцевого населення до пам'яток природи місцевого значення (скеля "Кам'яний гриб", дерево-довгожитель міста "Дуб"), їх охорону; вивчення екологічного стану води, що використовується місцевими жителями; зменшення кількості викидів на стихійному сміттєзвалищі.

6. Переможець Всеукраїнського конкурсу Intel "Успішний проект 2008" в номінації "Виховний проект".

Однак найголовніше, що несе даний проект – це формування екологічної етики, за якої людина не має моральної переваги над іншими видами й не є кульмінацією еволюції.

Висновки. Результати, виявлені нами у процесі практичної дослідницької діяльності старшокласників у довкіллі, дозволили зробити висновок про те, що екологічні проблеми сучасності вимагають від системи освіти більше уваги надавати формуванню екологічної свідомості, розумінню навколишнього світу й місця людини в ньому. З'ясовано, що знання мають пройти через внутрішній світ дитини, отримати особисту оцінку, трансформуватися в екологічні переконання та екологічні потреби. Це можливо реалізувати шляхом організації практичної природоохоронної роботи, що виникає і розвивається під впливом цілеспрямованого дослідницького пошуку, що змінює ставлення до навколишнього середовища та перетворює здобуті в процесі пошуку екологічні знання в практичні навички. Доведено, що через активізацію творчого потенціалу формується екологічна культура особистості, що кардинальним чином змінює її поведінку у довкіллі, чим забезпечує стабільне формування екологічної вихованості особистості, і відповідно її діяльність не порушує рівновагу у навколишньому середовищі, що в кінцевому результаті призводить до зростання якості життя як нинішніх, так і майбутніх поколінь. Відтак, формування екологічної культури (сукупності екологічних знань і практичних вмінь людини) є основою буття сучасної людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Данилова Г. Акмеологічна модель педагога в XXI столітті / Г. А. Данилова // Рідна школа. – 2003. – № 6. – С. 6–9.
2. Хилько М. І. Екологічна політика / М. І. Хилько. – К. : Абрис, 1999. – 364 с.
3. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах : [монографія] / Г. П. Пустовіт. – К. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 540 с.
4. Пустовіт Н. А. Неперервна екологічна освіта в Україні (концептуальні засади) / Н. А. Пустовіт // Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – К. : Пед. думка, 1999. – Кн. 1. – С. 64–71.
5. Рубинштейн С. Л. Принципы творческой самостоятельности / С. Л. Рубинштейн // Вопросы философии. – 1989. – № 10. – С. 89–95.
6. Історія української школи і педагогіки : [хрестоматія] / [упоряд. О. О. Любар ; за ред. В. Г. Кременя]. – К. : Т-во "Знання", КОО, 2003. – 766 с.
7. Кисельов М. М. Екологія і культура / М. М. Кисельов. – К. : Наукова думка, 1991. – 260 с.
8. Кононко О. Л. Психолого-педагогічні засади особистісно зорієнтованого виховання дошкільників / О. Л. Кононко // Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості : [зб. наук. праць]. – К. : ВІРА Інсайт, 2001. – Кн. 1 – 339 с.
9. Амонашвили Ш. А. Психологические основы педагогического сотрудничества / Ш. А. Амонашвили. – К. : Освіта, 1991. – 110 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Danylova G. Akmeologichna model' pedagoga v XXI stolitti [The Teacher's Archeological Model of the XXI Century] / G. Danylova // Ridna shkola [Native School]. – 2003. – № 6. – S. 6–9.
2. Khy'l'ko M. I. Ekologichna polityka [The Ecological Policy] / M. I. Khy'l'ko. – K. : Abrys, 1999. – 364 s.
3. Pustovit G. P. Teoretyko-metodychni osnovy ekologichnoi osvity i vykhovannia uchniv 1-9 klasiv u pozashkil'nykh navchal'nykh zakladakh [Theoretical Methodical Bases of the Pupils' Ecological Education and Upbringing in the 9-10th Grades during Extra-Curricular Activities] : [monografiia] / G. P. Pustovit. – K. : Lugans'k : Al'ma-mater, 2004. – 540 s.
4. Pustovit G. P. Neverervna ekologichna osvita v Ukraini (konseptual'ni zasady) [Life-Long Education in Ukraine (Conceptual Bases)] / N. A. Pustovit // Teoretyko-metodologichni problemy vykhovannia ditei ta uchniv'skoi molodi [Theoretical-Methodological Issues of the Children and Pupils' Upbringing]. – K. : Ped. dumka, 1999. – Kn. 1. – S. 64–71.
5. Rubinshtein S. L. Printsypy tvorcheskoi samodeiatelnosti [Principles of the Creative Independent Activity] / S. L. Rubinshtein // Voprosy filosofii [Philosophical Questions]. – 1989. – № 10. – S. 89–95.
6. Istoriia ukrains'koi shkoly i pedagogiky [The History of the Ukrainian School and Pedagogy] : [khrestomatiia] / uporiad. O. O. Liubar ; za red. V. G. Kremenia]. – K. : T-vo "Znannia", KOO, 2003. – 766 s.
7. Kyseliov M. M. Ekologii i kul'tura [Ecology and Culture] / M. M. Kyseliov. – K. : Naukova dumka, 1991. – 260 s.
8. Kononko O. L. Psykhologo-pedagogichni zasady osobystisno-zorientovanogo vykhovannia doshkil'nykiv [Psychological-Pedagogical Bases of the Pre-School Children's Personal-Oriented Education] / O. L. Kononko // Gumanistychno spriamovanyi vykhovnyi protses i stanovlennia osobystosti [Human Oriented Educational Process and the Personality's Becoming] : [zb. nauk. prats']. – K. : Insait, 2001. – Kn. 1. – 339 s.
9. Amonashvili Sh. A. Psikhologicheskie osnovy pedagogicheskogo sotrudnichestva [Psychological Bases of the Pedagogical Cooperation] / Sh. A. Amonashvili. – K. : Osvita, 1991. – 110 s.

Матеріал надійшов до редакції 17.04. 2012 р.

Гончарук Т. В. Воспитание экологической культуры старшеклассников путем активизации их творческого потенциала в процессе практической деятельности в окружающей среде.

Статья посвящена анализу экологического образования и воспитания в современном учебно-воспитательном процессе общеобразовательных учебных заведений. Раскрыта взаимосвязь между понятиями "экологическая культура" и "творческий потенциал". Обосновываются основные тенденции воспитания экологической культуры через внедрение в практику учебных заведений субъект-субъектных моделей воспитательного процесса.

Goncharuk T. V. Raising Ecological Awareness by Means of High School Students' Creative Potential Activization during Practical Activities in the Environment.

This article is devoted to the environmental education and upbringing in the modern educational process in the secondary schools. The interrelation between the concepts of "ecological culture" and "creativity" is disclosed. The main trends of the environmental education through the introduction of culture into the practice of school subject-subjective models of the educational process are grounded.